

IDALIANA KACZOR

Uniwersytet Łódzki

RZYMSKA *MATER LARUM* – DWA OBLICZA BOGINI

Źródła antyczne przedstawiają tę postać pod różnymi imionami. Oprócz określenia *Mater Larum* starożytni nazywali ją Larą, Mutą i Tacitą¹. Niekiedy boginię tę identyfikowano z Manią², czczoną podczas Kompitaliów, święta przeznaczonego dla Larów strzegących rozstajów dróg (Macrobius, *Saturnalia* I 7, 34–35: „...Compitalibus ... ludi per urbem in compitis agitabantur ... Laribus ac Maniae ... deae, matri Larum”)³. Larom rozdroży (*Lares compitales*) wymiennie nadawano przydomek *viales*⁴, o których Serwiusz (*In Vergilii Aeneidos Commentarius* III 302) pisze: „nam in ipsis (*scil. lucis*) habitant manes piorum, qui lares viales sunt”. W dawnym systemie wierzeń rzymskich Lary utożsamiane były z duszami zmarłych przodków. Można założyć, że identyfikacja Larów określanych przydomkiem *compitales* lub *viales* z Manami

¹ Zestawienie różnych imion matki Larów zawdzięczamy Owidiuszowi, który w *Fasti* (II 585–616) przytacza mit o narodzinach Larów o przydomku *compitales*. Według poety ich matką miała być najada Lara należąca do grona przyjaciółek Juturny. Lara nosiła wcześniej imię *Lala* wskazujące na jej charakterystyczną cechę (gr. λαλεῖν ‘gadać, pleść’, λαλή ‘gadanina, paplanina, gadulstwo’). Jowisz, chcąc osiąść Juturnę, uciekł się do podstępów, w którego szczegóły bóg wprowadził nimfy z całego Lacjum, a następnie nakazał im milczenie. Jednak Lara powiadomiła Juturnę o grożącym jej niebezpieczeństwie, a Junonę o zdradzie męża. Rozgniewany Jowisz wyrwał Larze język i rozkazał Merkurymu odprowadzić nimfę do świata zmarłych. Podczas wędrówki Merkury zgwałcił Larę, a ona powiła bliźnięta – Lary strzegące rozdroży. Jest to aitiologiczny mit autorstwa Owidiusza tłumaczący inne imiona boginki – *Muta* i *Tacita*. Ku czci Tacyty – personifikacji milczenia – odprawiano pewien magiczny obrzęd zapewniający młodym dziewczętom nieskazitelność wygłaszanych o nich opinii (Ov. *Fasti* II 571–582).

² Językoznawcy zakładają etymologiczny związek imienia bogini z określeniem *Manes* ‘dusze zmarłych’, zob. G. Radke, *Die Götter Altitaliens*, Münster, Westfalen 1965, s. 195–198; A. Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, t. I, Heidelberg 1938, s. 26–28. Według Owidiusza Lara, którą Merkury na rozkaz Jowisza prowadzi *ad manes*, ma zostać nimfą wód świata zmarłych (*Fasti* II 609–610: „duc hanc ad manes; locus ille silentibus aptus. / Nympha, sed infernae nympha paludis erit”). Przytoczony fragment utworu Owidiusza dowodzi, że nawet późna mitografia rzymska wiąże Larę ze światem podziemnym.

³ Por. Varro, *Antiquitates Rerum Divinarum*, red. B. Cardauns, Wiesbaden 1976, fr. 209: „esse (*scil. Lares*) Manes et ideo Maniam matrem esse cognominatam Larum [...] (pronuntiat) appellari [...]”; Varro, *De Lingua Latina* IX 61: „Videmus enim Maniam matrem Larum dici”.

⁴ Por. Plautus, *Mercator* 865; Varro, *L.L.* VI 25; Macr. *Sat.* I 7, 35.

w równym stopniu dotyczy bogini powiązanej w kulcie z tymi bóstwami – *Mater Larum* była dla Rzymian tożsama z postacią Manii przyjmującej ofiarę podczas uroczystości Kompitaliów. Zgodnie z wierzeniami religijnymi ludzi dawnej epoki dusze zmarłych przodków, w nieuchwytnym dla żywych sposobie istnienia, przebywają w ich świecie i wpływają na życie codzienne. Tak między innymi próbują wyjaśnić to zjawisko religioznawcy: „Umarli chronią zasiane ziarna oraz rozciągają opiekę nad zbiorami przechowywanymi w spichlerzach, czyli nad pokarmem przeznaczonym dla żywych na całą zimę”⁵.

Żadne antyczne testimonium literackie nie wiąże postaci Matki Larów z inną rzymską boginią o imieniu *Acca Larentia*. Badania etymologiczne nie pozostawiają jednak wątpliwości co do znaczeniowej paraleli obu teonimów. Łaciński wyraz *Acca* językoznawcy zestawiają ze staroindyjskim *akkā* ‘matka’ i greckimi Ἀκκώ ‘mamka, niańka Demeter’, ἄκκω ‘straszydło (na niegrzeczne dzieci)’⁶. W ujęciu semantycznym można postawić znak równości między oboma teonimicznymi złożeniami, które wyrażają to samo pojęcie: *Mater Lārūm* = *Acca Lārentia*⁷. Rzymianie epoki historycznej nie mieli, jak się wydaje, lub raczej utracili poczucie tożsamości obu tych boskich postaci, gdyż w literackich przekazach *Acca Larentia* przedstawiana jest jako enigmatyczna bogini o niejasnych kompetencjach religijnych. Zastanawiająca jest jednak pewna bliskość znaczeniowa pomiędzy greckim ἄκκω ‘straszydło (na niegrzeczne dzieci)’ i łacińskim wyrazem *maniae*, w następujący sposób interpretowanym przez Festusa (*De verborum significatu* 255–256 L): „Manias ... (*scil. dicunt*) quas nutrices minituntur parvulis pueris esse Larvas, id est Manes ... Mania est eorum avia materve”⁸. Czy można więc na podstawie tych semantycznych dowodów domniemywać, że niegdyś Rzymianie, kierując się powoli odchodzącymi w niepamięć znaczeniami wyrazów, pod imionami Akki Larencji i Manii widzieli tę samą boginię⁹ – budzącą strach Matkę Larów, chtoniczne bóstwo zespolone w kulcie z duszami zmarłych? Nie ma niestety jednoznacznie odpowiadających na to pytanie informacji zawartych w przekazach literackich, ale zachowane testimonia pozwalają stwierdzić kilka znaczących podobieństw w sakralnych kreacjach obu bogiń.

W rzymskiej mitografii, późnej charakteryzującej się włączaniem boskich postaci w najdawniejszą historię miasta, *Acca Larentia* jest śmiertelniczką żyjącą w czasach

⁵ M. Eliade, *Traktat o historii religii*, przeł. J. Wierusz-Kowalski, Łódź 1993, s. 335.

⁶ A. Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, t. I, Heidelberg 1938, s. 5. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. I, Warszawa 1958, s. 67.

⁷ *Lārentia* stojące przy *Acca* jest imieniem własnym utworzonym na podstawie leksemu *Lār*, zob. A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1967, s. 341–342; A. Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, t. I, Heidelberg 1938, s. 762–764. Por. R.M. Ogilvie, *A Commentary on Livy*, Oxford 1965, s. 50.

⁸ „Manie, którymi piastunki straszą małe dzieci są, jak mówią, Larwami, to znaczy Manami latine... Mania jest ich babką albo matką”. Por. *maniae*, *-arum* ‘brzydkie lalki lub maski do straszenia dzieci’, zob. *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. III, Warszawa 1998, s. 435.

⁹ F. Altheim, *La religion romaine antique*, Paris 1955, s. 161, uważa, iż Mania jest tożsama z Larentią (wariant teonimu *Larentia*) stanowiącego drugi człon imienia Akka Larencja.

Romulusa lub króla Ankusa¹⁰. W zachowanych fragmentach historyków rzymskich Akka Larentja przedstawiana jest w dwojaki sposób: albo jako piękna kobieta trudniąca się nierządem, która po śmierci przekazała swoje dobra narodowi rzymskiemu („Cato ait, Larentiam meretricio quaestu locupletatam post excessum suum populo Romano agros Turacem, Semurium, Lintirium et Solinium reliquisse...”) ¹¹, albo jako żona Faustulusa, pasterza ratującego znalezione nad Tybrem bliźnięta („Macer historiarum libro primo Faustuli coniugem Accam Larentiam Romuli et Remi nutricem fuisse confirmat”) ¹². Być może drugą wersję mitu stworzono pod wpływem opowieści o wilczycy karmiącej Romulusa i Remusa, próbując spleść postać Akki Larentji z pospolitym znaczeniem łacińskiego wyrazu *lupa*, ‘nierządnica’ ¹³. Annalista Macer ¹⁴ uzupełnia swój przekaz o informację, która wydaje się złagodzoną kompilacją wszystkich znanych autorowi wersji mitów, pisząc, iż Akka, za panowania swego wychowanka, wyszła ponownie za mąż – za człowieka bogatego, a legalnie i uczciwie zdobyty majątek zapisała Romulusowi.

Równolegle obok opowieści zespalaającej osobę Akki Larentji z zastępczą matką Romulusa i Remusa istniał także mit rozdzielający te dwie postaci. Według niego *Acca Larentia* była piękną prostytutką ofiarowaną Herkulesowi przez strażnika jego rzymskiej świątyni. Bóg, po spędzonej z dziewczyną nocy, poradził jej, aby związała swe życie z pierwszym napotkanym po wyjściu z budynku mężczyzną. Mężczyzna ten, o imieniu *Carutius*, okazał się majątnym człowiekiem, a po śmierci uczynił Akkę spadkobierczynią swego majątku. Ona natomiast zapisała odziedziczone dobra Rzymowi. Taką wersję mitu prezentuje Makrobiusz (*Sat.* I 10, 12–14) ¹⁵: „ferunt enim regnante Anco aedituum Herculis per ferias otiantem deum tesseris provocasse, ipso utriusque manum tuente, adiecta condicione ut victus cena scortoque multaretur. victore itaque Hercule illum Accam Larentiam, nobilissimum id temporis scortum, intra aedem inclusisse cum cena eamque postero die distulisse rumorem, quod post concubitus dei accepisset munus, ne commodum primae occasionis, cum se domum reciperet, offerendae aspernaretur. evenisse itaque ut egressa templo mox a Carutio

¹⁰ Macr. *Sat.* I 10, 12 i 15.

¹¹ *M. Porcii Catonis Origines*, H. Peter (red.), Stuttgartiae 1967, fr. 16 = Macr. *Sat.* I 10, 16. Por. *Valerii Antiatii Annales*, H. Peter (red.), Stuttgartiae 1967, fr. 1 = Aulus Gellius, *Noctes Atticae* VII 7, 6.

¹² *C. Licinii Macri Annales*, H. Peter (red.), Stuttgartiae 1967, fr. 1 = Macr. *Sat.* I 10, 17. Większość późniejszych autorów rzymskich (Ov. *Fasti* III 55–59; IV 854; V 453; Plinius, *Naturalis Historia* XVIII 6; Statius, *Silvae* II 1, 100; Fes. 244 L) przedstawia Akkę Larentję jako żonę Faustulusa.

¹³ Takiemu zespoleniu mitów wierny jest Liwiusz (*Ab Urbe condita* I 4), który pisze: „Wziął on (scil. Faustulus) niemowlęta do obory i dał żonie Larentji na wychowanie. Niektórzy przypuszczają, że ta Larentja to była nierządnica, nazywana u pasterzy «wilczycą» [...]” (przeł. A. Kościółek). Por. Serv. *In Verg. Aen.* I 273; Plutarch, *Romulus* 4, 4.

¹⁴ *C. Licinii Macri Annales*, H. Peter (red.), Stuttgartiae 1967, fr. 1 = Macr. *Sat.* I 10, 17: „Macer [...] confirmat [...] hanc regnante Romulo Tarutio cuidam diviti, denuptam auctamque hereditate viri, quam post Romulo, quem educasset, reliquit [...]”.

¹⁵ Podobnie przedstawia dzieje Akki Warron (*R.D.*, red. B. Cardauns, Wiesbaden 1976, fr. 220a = Augustinus, *De civitate Dei* VI 7) i Plutarch (*Rom.* 5, 1–5). Plutarch wyraźnie rozdziela postać nierządnicy od żony Faustulusa, tłumacząc próby powiązania obu kobiet zbieżnością ich imion.

capto eius pulchritudine compellaretur. cuius voluntatem secuta adsumptaque nuptiis post obitum viri omnium bonorum eius facta compos, cum decederet, populum Romanum nuncupavit heredem”¹⁶.

Makrobiusz także podaje informację o uczczeniu przez mieszkańców miasta wspaniałomyślności Akki. Kobieta została pochowana na terenie *Velabrum*¹⁷, gdzie znajdował się jej grobowiec, a w wyznaczony dzień publicznie składano ofiarę jej boskim Manom (Macr. *Sat.* I 10, 15: „... solenne sacrificium eidem constitutum, quo dis Manibus eius per flaminem sacrificaretur”). Ze słów Makrobiusza wynika, że Rzymianie, doceniając jej zasługi wobec miasta, zaliczyli ją pośmiertnie w poczet bóstw. Nie wnikając w motywy, dla których Rzymianie deifikowali Akkę, trzeba podkreślić, iż dla mieszkańców Rzymu była ona osobą wyróżniającą się przymiotami duszy i ciała – dobrocią i urodą fizyczną (Macr. *Sat.* I 10, 14).

W rzymskim kalendarzu sakralnym, nazwane od imienia bogini, *Larentalia* przypadały na dwudziesty trzeci dzień grudnia¹⁸. Taki termin świąt sytuował je w niezwykle ważnym dla mentalności religijnej ludzi dawnej epoki czasie, czyli w okresie przełomu roku. Wtedy w gronie ceremonii sakralnych dominują uroczystości w mniejszym lub większym zakresie (lub może w sposób mniej lub bardziej wyrazisty) odnoszące się do kultów wegetacyjnych, których główną intencją religijną było dziękczynienie za miniony sezon rolniczy i zanoszenie próśb o udane plony roku następnego. Obrzędy o tego typu charakterze występowały w czasowej koincydencji z kultami chtonicznymi¹⁹. Niekiedy to zespolenie czasowe i intencjonalne prowadziło

¹⁶ „Powiadają, że za panowania Ankusa strażnik świątyni Herkulesa, nudząc się podczas dni świątecznych, zaproponował bogu pojedynek w rzucaniu kostkami, a postawiwszy warunek, że przegrywający przygotuje dla zwycięzcy ucztę i sprowadzi nierządnicę, rzucił kostkami raz za siebie raz za boga. Herkules wygrał i stróż sprowadził do świątyni najbardziej znaną w tym czasie nierządnicę i zamknął ją tam wraz z zastawioną ucztą. Ta następnego dnia rozgłosiła, że po nocy spędzonej z bogiem otrzymała od niego w darze radę, aby nie zmarnowała szansy, jaką otrzyma zaraz po wyjściu ze świątyni. I stało się tak, że tuż po wyjściu z budynku zaczął ją, ujętą pięknoscią kobiety, Karucjusz. Ona przystała na jego towarzystwo i została jego żoną, a po śmierci męża stała się właścicielką całego jego majątku, który, gdy umarła, przekazała w spadku narodowi rzymskiemu” (przeł. I.K.).

¹⁷ Varro, *L.L.* VI 24: „[...] Hoc sacrificium fit in Velabro [...] ad sepulcrum Accae [...]”. Por. Plut. *Rom.* 5, 4; Cicero, *Epistulae ad Brutum* 23, 8.

¹⁸ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. I, wyd. 2, Berolini 1903, s. 338. Por. Ov. *Fasti* III 57–58.

¹⁹ W grudniu sakralny kalendarz Rzymian zawierał przynajmniej dwie ważne ceremonie agrarne: *Consualia* (15 grudnia) i *Opalia* (19 grudnia). Pomiędzy nimi (17 grudnia) obchodzono *Saturnalia*, które w epoce historycznej nabrały charakteru festiwalu. Jednak ich intencją było odwrócenie ogólnie przyjętego porządku społecznego. To typowa cecha ceremonii religijnych końca roku. Bez wątpienia jednak pierwotnie *Saturnalia* były świętem apotropaicznym z pewnymi elementami uroczystości agrarnych. Nie można wykluczyć, iż w epoce archaicznej podczas Saturnaliów składano w ofierze ludzi. W tym okresie przypadały też dwie uroczystości o charakterze chtonicznym – w grudniu *Larentalia*, a niedługo potem (w epoce historycznej czasami jeszcze w grudniu, częściej już w styczniu) *Kompitalia*. Na przełomie roku księżycowego w sakralnym kalendarzu rzymskim występują paralelne, do wspomnianych wcześniej uroczystości: w lutym *Lupercalia*, *Parentalia* i *Feralia*, w marcu wygaszanie i rozpalanie ognia w świątyni Westy, *Mamuralia* (podczas których

do powstania wielowątkowych ceremonii religijnych, swobodnie łączących rytzy o jednym i drugim charakterze: „Więź między przodkami, zbiorami a sprawami płci jest tak silna, że kultury żałobne, agrarne i kult płodności niejednokrotnie tak są powiązane ze sobą, że tworzą niemal jedno”²⁰.

Larentalia miały zdefiniowany w źródłach literackich charakter. Święto ku czci Akki Larencji antyczni autorzy określali mianem *parentatio* („Cato ait ... *Larentiam* ... *sepulcri magnificentia et annuae parentationis honore dignatam*”)²¹ lub *parentalia* („*Macer ... confirmat ... ab eo (scil. Romulo) parentalia diemque festum causa pietatis statutum*”)²², co oznaczało uroczystość żałobną na cześć zmarłych (pierwotnie rodziców lub krewnych), czyli Manów²³. Kapłanem składającym jej ofiarę w imieniu państwa był *flamen Quirinalis*²⁴, zgodnie z teorią G. Dumézila o trójdzielności społeczeństw indoeuropejskich, kapłan boga powiązanego z warstwą ludności zajmującej się między innymi rolnictwem²⁵. Niestety nie dysponujemy wieloma przekazami antycznymi dotyczącymi *Larentaliów*. Bez wątpienia ani termin, ani charakter tego święta nie jest przypadkowy i może odzwierciedlać zakres funkcji religijnych jego patronki. *Larentalia* obchodzono w ostatniej dekadzie ostatniego miesiąca roku w czasie, gdy tuż po zamknięciu sezonu rolniczego poddawano się rytualnym aktom lustracji polegającym między innymi na uczczeniu i złagodzeniu ofiarami dusz zmarłych przodków²⁶.

wybierano jedną osobę biorącą na siebie przewinienia sakralne całej społeczności), *sacrum Annae Perennae* (podczas którego pozwalano uczestnikom uroczystości na frywolny sposób zachowania). Por. Ov. *Fasti* III 523–542.

²⁰ M. Eliade, *op. cit.*, s. 336.

²¹ M. Porcii Catonis *Origines*, red. H. Peter, Stutgardiae 1967, fr. 16 = Macr. *Sat.* I 10, 16.

²² C. Licinii Macri *Annales*, red. H. Peter, Stutgardiae 1967, fr. 1 = Macr. *Sat.* I 10, 17.

²³ Podobnie, choć autor nie nadaje uroczystości nazwy *parentalia*, mówi o *sacrificium* czyinonym dla boskich Manów Akki, wspomniany już tekst Makrobiusza (*Sat.* I 10, 15). Interesującą informację zamieszcza Warren (*L.L.* VI 24), chociaż, jak się wydaje, nie odnosi się ona wprost do postaci Akki Larencji i *Larentaliów*. Rzymski antykwarysta uzupełnia opis *Larentaliów*, stwierdzając, że niedaleko grobowca bogini, przy którym jej samej składano ofiarę, kapłani czynili podobną *Diis Manibus Servilibus*. Jeśli mielibyśmy literalnie odczytywać przekaz autora, to musimy przyjąć, że w pobliżu miejsca kultu Akki Larencji składano ofiarę duszom niewolniczym. Nie można wykluczyć, że ukłon w stronę pozbawionej w Rzymie jakichkolwiek praw grupy społeczeństwa ma związek lub współbrzmie z łagodniejszym traktowaniem niewolników w okresie Saturnaliów, które przypadały w grudniu przed *Larentaliami*. Podobnego łagodniejszego traktowania niewolnicy mogli się spodziewać w czasie Kompitaliów (Cato, *De agri Cultura* 57).

²⁴ Valerii Antiatii *Annales*, ed. H. Peter, Stutgardiae 1967, fr. 1 = Gell. *N. A.* VII 7, 6: „ob id meritum a flamine Quirinali sacrificium ei publice fit et dies e nomine eius in fastos additus”. Być może dla Rzymian uczestnictwo kapłana Kwiryna w uroczystościach *Larentaliów* było oczywistą konsekwencją związków emocjonalnych między Akką, żoną Fastulusa, i Romulusem – Kwirynem.

²⁵ G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Paris 1966, s. 268.

²⁶ Por. Cicero, *De legibus* II 54: „O ile mi wiadomo, [Decymus Brutus], człowiek bez wątpienia gruntownie wykształcony [...] inaczej niż dawni Rzymianie za ostatni miesiąc roku uznał nie luty, tylko grudzień. Był ponadto zdania, że dowodem pobożności jest składanie hojnej ofiary za zmarłych” (przeł. I. Żółtowska).

Paralelną do Larentaliów ceremonią są *Parentalia* przypadające na ostatnie dni lutego, stanowiącego ostatni miesiąc roku w dawnym kalendarzu rzymskim²⁷.

W rozwinięciu niektórych, omówionych wcześniej podań o Akce Larencji, żonie Faustulusa, pojawia się wzmianka o zainicjowaniu przez Romulusa, z udziałem jej synów, działalności kolegium Braci Polnych (*Fratres Arvales*), które *ex definitione* przeznaczone było do przeprowadzania ceremonii o charakterze rolniczym (Gell. *N. A.* VII 7, 8: „Ea [...] mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. In illius locum Romulus Accae sese filium dedit seque et ceteros eius filios ‘fratres arvales’ appellavit. Ex eo tempore collegium mansit fratrum arvalium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae”)²⁸. Podczas majowego, ruchomego święta ku czci bogini o imieniu *Dea Dia* kapłani składali zwierzęce ofiary wybranym bóstwom rzymskim, między innymi Matce Larów²⁹.

Rzymskie podania przedstawiają Akkę Larencję jako osobę charakteryzującą się rozwiązłością seksualną, często identyfikowaną z mityczną wilczycą – karmicielką Romulusa i Remusa, której mianem określano również prostytutki. Bogini ta przedstawiana jest w nich jako kobieta lubieżna, obdarzona urodą, zaspokajająca namiętność mężczyzn, ucieleśnienie zmysłowej rozkoszy, opiekunka – żywicielka małych dzieci, właścicielka i hojna dawczyni bogactw³⁰. W symbolicznym kodzie religijnym dawnej epoki bóstwo o takich cechach byłoby predestynowane do objęcia funkcji patronki szeroko pojętej płodności (ludzkiej, zwierzęcej) lub urodzajności pól.

Compitalia, przeznaczone dla Larów o przydomku *compitales* (Varro, *L.L.* VI 25: „Compitalia dies attributus Laribus Compitalibus; ideo ubi viae competunt, tum in competis sacrificatur”), były świętem ruchomym³¹. Ich termin przypadał najczęściej

²⁷ Warto podkreślić fakt, że Owidiusz właśnie po opisie Parentaliów i Feraliów przedstawia historię Lary, Matki Larów o przydomku *compitales*, chociaż w tym czasie sakralny kalendarz rzymski nie przewidywał świąt bezpośrednio adresowanych do Larów. Zarówno poeci, jak i prawdopodobnie inni Rzymianie utożsamiali Lary z duszami przodków. O podobieństwie takich kolektywnych bóstw, jak Lary, Many i Lemury, pisze I.R. Danko, *De Larum cultu rustico et familiari*, Eos, vol. LXXI, 1983, s. 64.

²⁸ „Gdy kobieta ta (*scil.* Akka) straciła jednego z dwunastu synów. Romulus zaproponował, że będzie synem Akki w miejsce tego, który zmarł i pozostałych jej synów nazwał ‘fratres arvales’. Od tego czasu istnieje kolegium braci polnych liczące dwunastu kapłanów, a ich oznaką jest wieniec z kłosów i białe przepaski” (przeł. I.K.). Por. Plin. *N. H.* XVIII 6.

²⁹ *Acta Fratrum Arvalium quae supersunt*, s. 145: „Matri Larum oves duas”. W rytualnej pieśni bractwa jedna z prekacji adresowana jest do Larów: „enos lases iuvate”, zob. *Fragmenta Poetarum Latinorum*, C. Buechner (red.), Leipzig 1982, s. 5. Dla Rzymianina opieka Lary, szczególnie Lary domowego (*Lar familiaris* vel *Lares familiares*) roztaczała się nie tylko bezpośrednio nad domownikami, ale także nad zapasem żywności i urodzajem pól (Cato, *agr.* 143: „Kal., Idibus, Nonis, festus dies cum erit ...” (*scil.* *vilica*) „per eosdemque dies lari familiari pro copia supplicet”). Por. Horatius, *Carmina* III 23, 1–8; Tibullus, *Elegiae* I 1, 19–24).

³⁰ Zdaniem G. Dumézila, *La religion romaine archaïque*, Paris 1966, s. 268, tego typu cechy Akki Larencji mogły spowodować jej powiązanie z kolegium Braci Polnych i uczynić z bogini niejako protektorkę *Fratres Arvales*, otaczających sakralną opieką żyzność pól.

³¹ Ich termin corocznie był ogłaszany (Varro, *L.L.* VI 25; VI 29) przez pretora (Gell. *N. A.* X 24, 3; Macr. *Sat.* I 4, 27).

na początku stycznia³² lub rzadziej w grudniu³³, sytuując się wtedy w pobliżu Saturnaliów³⁴. Również na temat Kompitaliów nie znajdziemy w literaturze łacińskiej wielu informacji. Wiadomo, że odbywały się zarówno w miastach, jak i poza nimi – na terenach wiejskich. Prawdopodobnie miały charakter lustracyjny (Propertius, *Elegiae* IV 1, 23: „parva saginati lustrabant compita porci”). Wydaje się, że obrzędowość tego święta podobna była do Saturnaliów, co najwyraźniej przejawiało się w nietypowym stosunku do niewolników³⁵.

Oprócz Larów, patronujących rozstajom dróg, Kompitalia były poświęcone Manii, bogini uważanej za Matkę Larów. Niektóre przekazy starożytnych autorów świadczą o dawnym zwyczaju obłaskawiania bogini ofiarami z ludzi³⁶ (Macr. *Sat.* I 7, 34–35: „... Compitalibus ... ludi per urbem in compitis agitabantur ... Laribus ac Maniae ex responso Apollinis, quo praeceptum est ut pro capitibus capitibus supplicaretur. idque aliquamdiu observatum, ut pro familiarum sospitate pueri mactarentur Maniae deae, matri Larum ... factum est ut effigies Maniae suspensae pro singulorum foribus periculum, si quod immineret familiis, expiarent...”)³⁷. W zastępstwie dawnego obyczaju składania w ofierze żywych istot wprowadzono substytut krwawej ofiary

³² Cicero, *Epistulae ad Atticum* II 3; VII 7; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. I, wyd. 2, Berolini 1903, s. 305.

³³ Plin. *N. H.* XIX 114: „Sunt qui et alium et ulpicum inter Compitalia ac Saturnalia seri aptissime putent”.

³⁴ Inne święto Larów – *Laralia* – przypadało w pierwszych dniach maja, zob. Ov. *Fasti* V 129–146; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, s. 317. Zdaniem niektórych badaczy uroczystość tę można uznać za majowe Kompitalia, zob. L. Stankiewicz, *Compitalia – Święto Larów na rozstajnych drogach*, „Filomata” nr 427/428, 1995, s. 182; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, s. 317. Być może święto Larów w tym terminie zainicjował August (Suetonius, *Divus Augustus* 31). Warto zauważyć, że również w maju odbywały się *Lemuria* – święto przeznaczone dla Manów (Ov. *Fasti* V 421–444).

³⁵ Zarówno podczas Saturnaliów, jak i Kompitaliów niewolnicy otrzymywali pewną ilość wina (Cato, *agr.* 57), a także byli dopuszczani do udziału w obu tych świętach (Cato, *agr.* 5).

³⁶ Podobne świadectwa mówiące o ludzkich ofiarach dotyczą Saturnaliów. Wielu interesujących informacji na temat proveniencji i dawnych praktyk religijnych towarzyszących obchodom Saturnaliów dostarcza tekst Makrobiusza. *Saturnalia* na terenie Italii mieli zainicjować przybysze z Grecji, którzy zgodnie ze wskazówkami wyroczni osiedlili się w Lacjum i tu wzniesli Saturnowi ołtarz. Utożsamiając go z Disem, bóstwem świata podziemnego, w celu uśmierzenia gniewu Saturna, podczas jego święta składali w ofierze ludzi (Macr. *Sat.* I 7, 31). Wspomnianym, dawnym obyczajem tłumaczy Makrobiusz celowość prezentów powszechnie wymienianych przez Rzymian w trakcie Saturnaliów epoki historycznej. Są one rodzajem niekrwawej ofiary zastępczej, jaką Rzymianie poświęcali Saturnowi w intencji zachowania życia swojego i swoich bliskich, zob. Macr. *Sat.* I 11, 49: „[...] cerei Saturnalibus missitantur et sigilla [...] quae homines pro se atque suis piaculum pro Dite Saturno facerent”.

³⁷ „Podczas Kompitaliów [...] w mieście na skrzyżowaniach dróg odbywało się święto [...] dla Larów i Manii, Matki Larów zgodnie z wyrocznią Apollona, w której bóg nakazał, aby za żywych modlono się do bogów, składając im z żywych ofiarę. Przez pewien czas przestrzegano tego zalecenia i dla ocalenia rodzin składano w ofierze dzieci ... potem uczyniono tak, aby dla Manii przed drzwiami każdego człowieka zawieszane były pewne wizerunki, które odwracały niebezpieczeństwo, jeśli zagrażało ono rodzinom”. Można domniemywać, że pod wyrazem *effigies* kryją się zniekształcone, celowo lub nie, wyobrażenia przypominające swym wyglądem ludzi. Por. P. Fes. 344 L.

w postaci wizerunków ludzkich umieszczanych w pobliżu domostw³⁸. Zastępcze wyobrażenia były stosowane dla ochrony wszystkich osób należących do rodziny – niewolników i ludzi wolnych (P. Fes. 344 L: „Pilae et effigies viriles et muliebres ex lana Compitalibus suspenduntur in conpitis quod hunc diem festum esse deorum inferorum quos vocant Lares putarent, quibus tot pilae quot capita servorum, tot effigies quot essent liberi ponebantur ut vivis parcerent et essent his pilis et simulacris contenti”)³⁹.

Zwyczaj poświęcania Manii ludzkiej ofiary pozwala dostrzec w Kompitaliach święto o charakterze apotropaicznym, dzięki któremu cała społeczność oddalała od siebie gniew bogini za przewinienia natury sakralnej popełnione podczas mijającego roku lub odwracała potencjalne zagrożenia, jakie wiążą się z rytami o charakterze chtonicznym. Jedną z informacji przekazaną przez Festusa może sugerować włączenie w zakres religijnych kompetencji bogini Manii funkcji agrarnej. Przy definicji wyrazu *maniae* autor stwierdza, iż wykonywano je także z mąki o łacińskiej nazwie *farina* (Fes. 255–256 L: „Manias Aelius Stilo dicit ficta quaedam ex farina in hominum figuras, quia turpes fiant ... Manias autem quas nutrices minituntur parvulis pueris esse Larvas, id est Manes deos deasque ... Mania est eorum avia materve”)⁴⁰. Mąka ta wyrabiana z orkisz (łac. *far*) była stosowana przez Rzymian podczas wszelkich sakralnych uroczystości.

Wydaje się, że kilka ważnych czynników różnej natury umożliwia dostrzeżenie paraleli między postaciami Matki Larów, Akki Larencji i Manii. Tożsamość semantyczna określenia *Mater Larum* i *Acca Larentia*, a także zbieżność znaczeniowa leksemów *acca* i *maniae* umożliwia odtworzenie religijnej kreacji tej bogini jako budzącego lęk bóstwa powiązanego ze światem podziemnym, któremu oddawano cześć podczas uroczystości o charakterze chtonicznym. W otoczeniu tej postaci rzymskiego panteonu pojawiają się Lary – deifikowane dusze zmarłych przodków, podobnie jak bogini odpowiedzialne za poziom egzystencji żyjącej społeczności. Zespoleń cech chtonicznych i agrarnych religioznawcy przypisują typologii świąt okresu przełomu roku. Nie można wykluczyć, że koincydencja czasowa Larentaliów i Kompitaliów, a także chtoniczny charakter obu uroczystości religijnych i ich powiązanie z tą samą

³⁸ Fes. 248 L; Macr. *Sat.* I 7, 35.

³⁹ „Podczas Kompitaliów zawieszają się na rozstajach dróg wełniane kulki i wizerunki przedstawiające mężczyzn i kobiety. Robi się to dlatego, że dzień ten przeznaczony jest dla bóstw podziemnych, nazywanych Larami. Dla nich zawieszanych jest tyle kulek, ile jest niewolników i tyle ludzkich wyobrażeń, ile jest wolnych, z nadzieją, że zadowolą się tymi kulkami i podobiznami ludzi, oszczędzając żywych”. Por. Fes. 248 L: „Laneae effigies Compitalibus noctu dabantur in compita quod Lares, quorum is dies festus, animae [putabantur esse] hominum redactae in numerum deorum”. Sakralna ochrona niewolników przed niebezpieczeństwem ze strony bóstw podziemnych, jaką dostrzegamy podczas Kompitaliów, stawia ich prawa religijne niemal na równi z prawami ludzi wolnych. Spostrzeżenie to ściśle nawiązuje do informacji Warrona (*L.L.* VI 24), który uzupełniając opis Larentaliów, pisze o ofierze składanej nieopodal grobowca Akki Larencji *Diis Manibus Servilibus*.

⁴⁰ „Eliusz Stilo powiada, że jakieś ludzkie figurki uczynione z mąki, ponieważ są brzydkie, dlatego nazywa się je maniami [...]. Manie, którymi piastunki straszą małe dzieci, są, jak mówią, Larwami, to znaczy Manami [...]. Mania jest ich babką albo matką”.

żeńską postacią panteonu pozwala widzieć w nich jedno święto. Prawdopodobnie zanim reforma rzymskiego kalendarza nie uczyniła ze stycznia pierwszego miesiąca roku, *Larentalia* i *Compitalia* były tym samym świętem⁴¹ o zwiększonej liczbie dni, jak w wypadku lutowych Parentaliów i Feraliów, z których część przeznaczona była na ceremonie ku czci zmarłych przodków, a część na uroczystość o charakterze oczyszczającym. Ponieważ styczeń nie zawierał w dawnym systemie świątecznym żadnych ważnych uroczystości okresu przełomu roku, odseparowane od ceremonii grudniowych i coraz częściej przesuwane na początek roku *Kompitalia* wypełniły tę lukę.

MATER LARUM – DUE FACCE DI UNA DEA

Riassunto

Le testimonianze etimologiche dimostrano che la dea romana chiamata *Acca Larentia* è uguale alla dea denominata *Mater Larum*. Nei testi degli autori antichi la dea *Mater Larum* era chiamata *Mania* ed era celebrata durante le feste chiamate *Compitalia* insieme con *Lares* (da cui la dicitura *compitales*). *Larentalia*, le feste di dicembre di *Acca Larentia*, simili alle *Compitalia*, avevano il carattere delle feste ctoniche. Sembra che *Acca Larentia* e *Mater Larum*, cioè *Mania*, rappresentino un'unica divinità, e *Larentalia* e *Compitalia* siano feste dedicate alla stessa dea.

⁴¹ F. Altheim, *La religion romaine antique*, Paris 1955, s. 161, uważa, że *Kompitalia* i *Larentalia* poświęcone były Matce Larów. J. Bayet, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, Paris 1957, s. 65, widzi w Larencji boginię umarłych. Ze światem zmarłych wiązą ją także G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Paris 1966, s. 175 i M. Grant, *Mity rzymskie*, Warszawa 1978, s. 128. Uczony nie identyfikuje jednak Akki Larencji z Matką Larów (*ibidem*). S. Benoist, *La Fête à Rome au premier siècle de l'Empire*, Bruxelles 1999, s. 136–137, wlicza *Larentalia* (a także *Parentalia*, *Lupercalia*, *Feralia* i *Caristia*) do grupy świąt o charakterze funeralnym i oczyszczającym, typowym dla przełomu roku.